

ISTORIILE CIVILIZAȚIUNII*

A. D. Xenopol

Între producțiile istorice cele mai însemnate ale timpurilor noastre, se deosebesc așa numitele *Istorii ale civilizațiunii*. Ele iau în cercetare întreaga dezvoltare a unei părți mai mari sau mai mici din omenire¹ în decursul unui timp, și caută să-și dea seama de cauzele și sensul progresului ei. Concepute din puncte de vedere deosebite, tratate cu o putere de spirit și cu cunoștințe mai mult sau mai puțin întinse, ele toate tind, în ultimul rezultat, a descoperi în mersul omenirii, sensul direcțiunii sale de până acuma, a înțelege bine prezentul, pentru că astfel să arate întrucâtva calea pe care trebuie să calce în viitor, și să o ferească de abaterile la care a fost și este încă expusă.

Dacă aruncăm o ochire repede asupra dezvoltării omenirii, lucrul cel întâi ce-l observăm este o diferență între perioadele ei succesive pe care o însemnăm ca progres. La o cercetare mai adâncă, recunoaștem că acest progres este neîntrerupt, deși apare sub forme deosebite și în diverse puncte a omenirii, astfel că deodată vorbim de creștere și decădere. Creșterea și decăderea însă sunt proprii indivizilor, popoarelor. Aceste au într-adevăr o culme, un sfârșit; dar omenirea merge tot înainte fără ca să știm unde se va opri. Acolo unde un individ termină calea sa, unu altul îi culege sarcina și merge mai departe, și când un popor dispare de pe scena lumii, unu altul pășește în locu-i, sau pentru a dezvolta mai departe ideile și formele de viață care au fost patrimoniul celui dispărut, sau pentru a aduce la lumină forme cu totul noi din sufletul omenesc.

Al doilea fenomen ce ni se înfățișează este că acest progres nu urmează de loc o cale pașnică și liniștită. Parte impusă de necesitate, parte productul patimilor, răutății și mai cu seamă al neștiinței omenești, o sumă de rele bântuie omenirea. Ele par strâns legate de natura progresului însuși, pentru că viața este o mișcare și un schimb neconținut. Ștergerea unui popor de pe scena lumii și înlocuirea lui prin altul, este ceva necesar, ascuns în destinul omenirii².

* La 1 iunie 1869 A.D. Xenopol deschidea, în „Convorbiri literare“, o amplă discuție despre istoria civilizațiilor și despre cercetătorii dedicați acestui subiect (François Guizot, H.Th. Buckle, W.E. Hartpole Lecky, John William Draper). Fragmentul de față face parte chiar din primul episod al reflecțiilor xenopoliene. Vezi „Convorbiri literare“, an III, nr. 7, 1 iunie 1869, p. 105-109.

Un nou element de viață trebuie introdus în vinele ei; un complex nou de forme trebuie să se miște pe scoarța pământului. Această modificare sau ștergere a unei lumi interioare este însă adesea însoțită de periclitarea indivizilor de care e purtată. Se sfarmă forma specifică de înțelegere a lumii cu creierii celor din care ea pornește. Apoi o sumă de idei sau un complex de simțăminte se concentra uneori în un suflet privilegiat, de unde izvorând cu putere sub forme originale, sunt destinate a exercita odată o influență mare și salutară. Dar în genere modelele sunt prea mari pentru timpul în care apar; tot ce au produs e înțeles rău, aplicat și mai rău, și adesea din principii bune se nasc consecințe grozave. Pe scene mai restrânse, rătăcirii și lupte analoage se urmăresc, cu efecte tot atât de cumplite: opinii eronate după care popoarele se îndreaptă câțva timp spre nenorocirea lor; sisteme comerciale și industriale producătoare de foamete în loc de bogății, sisteme filosofice, fără nici o bază reală, care dominând un moment sufletele, produc în sfera interioară suferințe morale, în sfera acțiunii, luptele politice și sociale de la cele de partidă până la revoluțiuni, și printre toate aceste răutatea și patimile individuale, totdeauna sigure de rezultate favorabile lor, întrucât sunt încurajate de neștiință – iată în puține trăsături partea tristă și umbroasă a mersului omenirii.

Prin mijlocul tuturor acestor anomalii, trece puterea fatală care ne împinge neconștient înainte, puterea progresului, a civilizațiunii. Ea răstoarnă mai curând sau mai târziu tot ce-i este contrar, fie produsele neștiinței și a răutății; fie însuși monștrii ce se nasc din ea. În săpătura sa ascunsă se prăbușesc unele după altele, formele care păreau deodată adevărate și legitime, și căderea lor dovedesc contrarul de ceea ce arătau... Răsturnarea însă a răului, a neadevărului stabilit, nu se face fără durere, căci și el se împlântase adânc în inima omenirii, și el se hultuise pe natura-i generoasă, și smulgerea sa trebuie să lese o rană. Cu durerea, cu suferințele noastre plătim, nu numai rătăcirea, ci și întoarcerea la adevăr.

În o așa stare de lucruri, îndată ce omenirea a recunoscut-o, silințele ei vor tinde de la sine a îndepărta măcar acele rele care nu sunt produsul necesității. Desigur acumă că totdeauna, marea majoritate a oamenilor lucrează cu convicțiunea că lucrează spre bine, căci de aceea avem o statistică a crimelor și nu a virtuților, și deci e de crezut că partea cea mai mare de nenorocire ce omenirea și-a atras ea însăși, a fost mai mult rezultatul neștiinței sau al unei științe false, decât acel al răutății. Deci omul ar suferi mai puțin dacă ar putea distinge ceea ce e bine de ceea ce e rău³. Cum însă să recunoască individul în toată bunăvoința lui, adevărul de minciună, binele de rău, ceea ce e destinat să rămână, de formele efemere cu care e amestecat, în complexul de fapte și de idei ce puterea ocultă care ne împinge înainte, aduce neconștient la lumină ca semn al prezenței sale? Credințe, teorii, principii, partizi de tot felul răsar din toate părțile; toate cer pentru sine adevărul, legitimitatea, toate denigrează ceea ce e contrar. Făcând parte din corpul viu al societății care se zbuțuie în căutarea căilor de progres și fericire, amețit de pericolele cu care o greșeală este însoțită, mișcat de patimi, dorințe, simpatii și antipatii care-i orbesc privirea și îi falsifică judecata,

este mai cu neputință individului de a distinge clar în fapte și idei, partea în sine bună de cea în sine rea⁴. Neavând o normă superioară care să determine hotărârile sale, văzând cât de adesea ceea ce se arată ca bine, devine un izvor de nenorocire și din contra ceea ce pare rău la întâia privire, are urmări fericite, și deci cunoscând incapacitatea sa de a prevedea urmările unui fapt sau a unei idei, ca unele ce stau ascunse în viitor, văzând contradicția între spiritele eminente ce se dedau la dezlegarea problemelor ce viața ne prezintă, individul simte slăbiciunea rațiunii sale, ușurătatea cu care se înșeală întrucât se reazemă numai pe puterea spiritului individual de a afla adevărul, și atunci – sau cade în disperare și progresul e ucis, sau aleargă la experiența timpurilor trecute, pentru a le cere înțelepciunea ce conțin. În cazul dintâi se aflară civilizațiunile antice, în al doilea cea modernă. Niciodată istoria nu avu importanța ce o are în timpurile noastre; ba putem zice că istoria în sensul de astăzi nici n-a existat. Vom vedea în curând pentru ce.

În evul mediu domina biserica și teologia, și dominarea lor fu bună și legitimă, cât timp spiritul avu nevoie de tutelă; dar mai multe evenimente, care nu avem a le enumera aici, aduseră deja către secolul al XIII-lea și mai hotărât către al XIV-lea și al XV-lea spiritele la o astfel de stare, că biserica ar fi trebuit să slăbească cu încetul influența ei, până în fine să o depună. Aceasta nu o făcu și deveni prin urmare un element contrar progresului, pe care-l servise până atunci. După o luptă lungă și dureroasă, ea fu sfărâmată, după cum trebuia să se întâmple, și spiritul individual se libera din ce în ce de lanțurile ce împiedecau avântul său. Puterile sale se manifestară mai întâi în biserică, unde dădu naștere la o mulțime de secte, – apoi ieși cu totul afară din ea și se aruncă în filosofie. Această revoltă a spiritului individual în contra autorității, avu pe de o parte consecințe foarte strălucite, pe de alta însă produse un mare rău: din încrederea exagerată în puterile spiritului propriu, se născură din toate părțile sisteme filosofice sau politice care iarăși și ele pretind fiecare la adevăr ca și sectele diverse în sfera religiunii; numai ele sunt mai periculoase, căci nefiind simple opinii, pentru care oamenii au învățat a nu se mai între-ucide, și ocupându-se cu chestiuni de o importanță nespusă pentru viață, sunt producătoare de inimizități între oameni, astfel că luptele religioase de altă dată sunt astăzi reprezentate prin luptele politice și sociale⁵. Apoi orisonul neguros al religiunii pe care se putea odihni aspirațiunea omului în aventurile sale către misteriile existenței și a destinului său, dispăru împrăștiat ca prin un farmec. În cerul întins și strălucitor ce se deschise sub dânsul, agera privire a filosofiei se aruncă cu grabire crezând că-l va pătrunde și înțelege. Dar varietatea explicațiunii ne lasă nemulțumiți, și cerințele metafizice ale sufletului nostru rămân în starea de dorințe nemărginite. Deci rezultatele rele a direcțiunii filosofice a secolelor din urmă, sunt în privirea interiorului, o îndoială, o nemulțumire care îndepărtează sufletul de la gândiri mai înalte, în privirea exteriorului, experiențe dureroase pentru idei necoapte. O reacțiune era deci necesară. Aceasta fu reacțiunea istorică a secolului nostru, al XIX. Ea are de împăcat pretențiunile contrare, supunându-le controlului superior

al istoriei. Bogăția acestui ram de producțiune în timpurile mai noi părea că prevestește schimbarea ce era să se producă în caracterul său. Puterile unui spirit nou se produceau mai întâi în cătime, înainte de a se produce în calitate. Schimbarea se arată în ramurile diverse asupra cărora se făcură studii istorice. Nu numai faptele politice fură cercetate în dezvoltarea lor, ci toate ramurile activității, dreptul, limba, literatura, filosofia, științele, artele, religiunea, comerțul etc. Toate fură tăiate în lungul dezvoltării lor; și mai fiecare idee nouă ce iese astăzi la lumină⁶ nu se mai reazemă în genere numai pe spiritul individului, ci legitimitatea ei este sprijinită prin o cercetare istorică care caută să demonstreze că acea idee este produsul necesar al dezvoltării. *Importanța istoriei în zilele noastre provine dară din neîncrederea în spiritul individual.*

Producțiunile istorice despre care am vorbit răspundeau numai în parte necesității timpului. Ele erau folositoare numai pentru unele întrebări speciale... Trebuia mai mult; trebuia cerut de la timpurile trecute învățături pentru îndreptarea generală a vieții întregi, în care toate se amestecă și se leagă nedespărțit. Aceasta caută să o facă genul nou de scrieri de care ne ocupăm: *Istoriile civilizațiunii.*

Ele caută să determine natura și modul dezvoltării omenirii de până acuma, analiză elementele care au contribuit la acea dezvoltare și modul cum au contribuit, determină prin urmare direct sau indirect *care este direcțiunea, adică ideile și faptele ce reprezintă progresul și deci trebuie cultivate și favorite, și care sunt direcțiunile ce-i sunt contrare, adică ideile și faptele de care trebuie să ne ferim sau pe care trebuie să le lăsăm în părăsire.*

Istoria astfel tratată, capătă o valoare practică cum nu putea s-o aibă până acuma. Istoria cum a fost în genere tratată până acuma are o valoare eminentă pentru mulțămirea fantasiei și a unor simțăminte scumpe sufletului omenesc; valoarea practică ce se putea deduce din ea, învățătura pentru diriguirea tendințelor noastre în privirea scopurilor mai mari ale vieții, era mai nulă. Istoria prezenta un șir de fapte legate între sine mai bine sau mai rău, care ne desfășoară în tablouri succesive și în cadruri variate digurile desemnate în timpuri, de omenire, serie uneori măreață, asemeni unei epopee și foarte aptă de a ne înălța spiritul spre gândiri mai nobile, de a introduce în sufletul nostru conștiința mișcărătății individului în curgerea timpului și țesătura împrejurărilor⁷. Și aceasta numai în cazul cel mai favorabil, căci altminteri istoria nu era decât o enumerare seacă a unor evenimente de o importanță secundară care însă prin aceea se petrecuse în lumea văzută, căzuse mai ușor sub privirea istoricului decât mișcărilor ascunse din lăuntrul sufletului. Dacă întrebăm însă, în ce consistă valoarea ei curat practică, atunci ni se răspunde că istoria prezintă o sumă de cazuri în care omenirea a făcut deja experiență, și ne scutește dar pe noi de a repeta și de a încerca din nou pericolele legate de dânsa – un răspuns care la întâia privire pare foarte mulțumitor, a cărui realitate și valoare dispăre însă cu totul la o cercetare mai serioasă, și care pentru aceea nici nu a fost pus în aplicare, din bunul simț al oamenilor. Dacă oamenii s-ar conduce în faptele și

ideile lor după modelele timpurilor trecute, apoi în loc de a scăpa prin aceasta de durerile experienței, ei ar mai adăogi altele noi la cele ce au de suferit. Analogiile între faptele sau ideile din două epoci (adesea cu totul apropiate) sunt înșelătoare. O faptă, o idee era posibilă, ba chiar necesară în un timp, pentru că se făcea în mijlocul unei sfere de acțiuni și ieșea din mijlocul unei sfere de gândiri potrivite sie. Astăzi aceeași idee, aceiași faptă ar fi cu neputință. Ceea ce era bun la Romani nu poate fi bun astăzi, și a ne conduce în viața noastră socială, morală, politică întocmai precum s-au condus Românii n-ar avea de rezultat alta decât monstruoziț⁸. Așadar valoarea istoriei pentru viața practică putea încă deveni negativă.

-
- 1 Cercetările sunt îndreptate mai cu seamă asupra Europei – cuprinzându-se sub această denumire și statele Americane – căci în ea bate astăzi mai puternic pulsul vieții omenirii.
 - 2 Când ajunge la împlinire trebuie considerată ca legitimă; până atunci prepusul crimei poate atârna asupra poporului distractor.
 - 3 În sensul consecințelor practice.
 - 4 Vezi nota precedentă.
 - 5 Să se gândească cineva pe de o parte la sutele de secte numai ale creștinismului, de la catolicism până la mormoni – căci să nu credem că religiunea a ajuns a fi cu totul ceva indiferent și individual – pe de alta la sistemele filosofice, spiritualiști, materialiști, pozitivisti etc. la acele politice și sociale precum monarhism, radicalism, socialism și comunism ba chiar nihilism, la sistemele de educațiune a poporului, la acele de pedepse, la raportul statului cu biserica, a moralei cu religiunea și către altele, și atunci încă va avea numai o slabă idee de haosul în care ne-au aruncat reacțiunea spiritului individual. Din toate părțile contradicere. Unde e adevărul?
 - 6 Se înțelege în ramurile în care spiritul individual s-au arătat nemulțumitor pentru descoperirea adevărului.
 - 7 Istoriile de care ne ocupăm produc această impresie în mod mult mai puternic, după cum o vom vede.
 - 8 Aceasta era eroarea fundamentală a școlii „Bărnuțiu“ care neținând seamă de trecerea timpurilor și de modificările ce ele aduc, vroia ca să ne întoarcem cu totul la viața Romană – eroare arătată și urmărită în consecințele ei de D-I Maiorescu în critica sa „Contra școlii Bărnuțiu“.